

FELSEFE DÜNYASI

2021/ YAZ/SUMMER Sayı/Issue: 73

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve hakemli bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/ Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoglu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve TÜBİTAK ULAKBİM / TR Dizin tarafından dizinlenmektedir

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is Published Biannually. It is indexed by Philosopher's Index and TUBITAK ULAKBİM / TR Dizin since 2004

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay-Çankaya / ANKARA PK 21 Yenişehir/Ankara

Tel & Fax : 0312 231 54 40

www.tufed.net

Fiyatı/Price: 50 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi | IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Tarcan Matbaa

İvedik Köy Mahallesi, İvedik Cd. No:417/A, 06378 Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0(312) 384 34 35

Basım Tarihi : Temmuz 2021, 500 Adet

LOCKE VE KANT: BİLGİNİN SINIRLARI BAĞLAMINDA BİR ESKİZ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 73, Yaz 2021, ss. 170-187.

Geliş Tarihi: 04.05.2021 | Kabul Tarihi: 27.05.2021

Ayşe Gül ÇIVGIN* & Ümit ÖZTÜRK**

1. Giriş

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin (*Kritik der reinen Vernunft*)¹ 1781 tarihli ilk edisyonuna yazdığı "Önsöz"de, kendi yapıtının özel bir cihetine yönelik kuvvetli bir değerlendirme sunar: ona göre bu metinde "saf anlama yetisi kavramlarının dedüksiyonu (*Deduktion der reinen Verstandesbegriffe*)" başlığında anlamını bulan fikir felsefe tarihinde eşi benzeri bulunmayan bir özgünlük içermektedir.² Bilindiği üzere Kant bu "Önsöz"e, insan aklının tecrübede geçerliliği olan ilkeleri ve kavramları daha üst düzey şartlara geçiş yapmak için kullandığını ve tam da bu nedenle tecrübe sınırlarını aştığı için metafizik problemlere düştüğünü savlayarak başladıktan hemen sonra, kendi zamanında, metafiziğe dair tüm tartışmalı noktaların bir karara bağlanmış *gibi görüldüğünü* söyler. Kant'ın nazarında ünlü Locke, insanın anlama yetisinin fizyolojisine dönük araştırmaları ekseninde birbiriyle çatışan savları *sanki gidermiştir*. Ancak Locke'un bu girişimi başarısız kalmaya mahkumdur, zira metafiziğe atfedilen "soykütüğü"nde (*Genealogie*) ciddi problemler var-

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0003-2838-6737, e-mail: acivgin@bartin.edu.tr

** Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0002-8569-9820, e-mail: u.rzg.ozturk@gmail.com

1 Bu metin, çalışma içerisinde "KrV" olarak anılacak; atıflar ise "Immanuel Kants gesammelte Schriften"e yapılacaktır.

2 Immanuel Kant, KrV, A xvi. Yine Kant 1783 tarihli *Prolegomena*'da dedüksiyon araştırmasını "metafizik yararına girilebilecek en zorlu iş" diye nitelendirerek, dedüksiyonun, metafiziğin imkânını tesis ettiğini belirtir. *Bkz.* Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. Ioanna Kuçuradi & Yusuf Örnek, TFK, Ankara 1995, s. 9 (Çalışmamızda terminolojik bir tutarlılık sağlamak için, kimi zaman bu çeviride kısmî değişiklikler yapılacaktır).

dır.³ Kant'ın iddialarına göre "soykütüğü"nü çıkarılabilmesi için "saf akıl'ın eleştirisi"nin şart olduğu, bu tür bir eleştirinin de özünün transendental dedüksiyonda bulunduğu teslim edildiğinde, mezkûr değininin biri metinsel diğeri düşünsel dikkate değer iki açılımı ortaya çıkmaktadır. Metinsel olarak bakıldığında, KrV'nin ne 1781 ne 1787 tarihli "Önsöz" ve "Giriş" kısımlarında; ne de "Transendental Estetik"de Locke'un adı bir daha geçmez. Öyle ki Locke'un ismi yeniden, ancak "Transendental Mantık"da, bu bölümün alt kısımlarından "Saf Anlama Yetisi Kavramlarının Dedüksiyonu Üzerine"de geçer: dedüksiyon fikrinde ilk adımları atan, Kant'a göre Locke'dur.⁴ Bu metinsel atıf, yukarıda Kant'ın dedüksiyonun benzersizliği ile ilgili sözlerine dönüldüğünde, düşünsel olarak karşımıza, Kant'ın teorik sisteminin veya transendental felsefesinin gelişiminde, Locke ile bağlantısının hangi hatlarda gerçekleşmiş olduğu / olabileceği sorusunu akla getirmektedir.

Kant'ın yaşam öyküsüne ve eserlerine bakıldığında Locke'un fikirleriyle hem dolaylı hem doğrudan bir biçimde tanışık olduğunu saptamak mümkündür. Kant üniversite yıllarında Martin Knutzen'in (1713-1751) "felsefe ve matematik derslerine kesintisiz ve yoğun bir ilgi" göstermiştir.⁵ Kuehn'in naklettiği üzere Knutzen ise Wolff okulundan ziyade Locke ve tâkipçilerinin ampirizminden etkilenmiş, bilginin kaynağını duylarda görmüş, ayrıca derslerinde Locke'a sık sık değinmiş ve dahası Locke'un *Anlama Yetisinin Yönetimi* kitabını⁶ çevirme girişiminde bulunmuştur.⁷ Bu bakımdan, hocasıyla arasındaki entelektüel bağın yazınsal görünümü nasıl gelişmiş olursa olsun Kant, Locke hakkında, kariyerinin erken döneminde bilgi sahibidir. Bu saptama, Kant'ın yakın bir arkadaşı olan Georg David Kypke'nin (1723-1779), ki kendisi Kant'tan daha önce üniversitede bir kadroya atanmıştır, 1755'de Locke'un *Anlama Yetisinin Yönetimi*'ni çevirdiği⁸ düşünüldüğünde daha da güçlenmektedir.⁹ Ancak Kant'ın, Locke'un eseriyle sadece tanışıklığını değil, yakın bir biçimde de ilgilendiğini gösteren en ilginç atıf, *Prolego-*

3 KrV, A iv-x.

4 KrV, A 86 / B 119.

5 Ernst Cassirer, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, s. 37.

6 John Locke'un (1632-1704) *An Essay Concerning Human Understanding* başlıklı ana eserinin ilk baskısı 1690'da yapılmıştır. Yukarıda zikredilen metin, Locke'un *Essay*'e eklemek istediği ancak tamamlayamadığı bir bölüm olup, ölümünden sonra 1706 tarihinde, *Posthumous Works of John Locke* içinde *Of the Conduct of the Understanding* başlığıyla yayımlanmıştır. Bkz. John Locke, "Of the Conduct of the Understanding," in. *Posthumous Works of Mr. John Locke*, ed. Peter King, London, 1706, pp. 1-137. Metnin Türkçesi için, bkz. John Locke, *Anlama Yetisinin Yönetimi Üzerine*, çev. Hamdi Bravo, Fol Yayınları, Ankara 2021.

7 Manfred Kuehn, *Kant. A Biography*, Cambridge University Press, USA 2001, pp. 78-80.

8 Bu çevirinin künyesi şu şekildedir: *Johann Lockens Anleitung des menschlichen Verstandes*, çev. Georg David Kypke, J. H. Hartung, Königsberg 1755.

9 Kuehn, *Kant. A Biography*, pp. 110-111.

mena'da, analitik / sentetik yargı ayırımına ilişkin tartışmasını sürdürürken, “Locke’un insanın anlama yetisi üzerine denemelerinde bu bölümlenmeye ilişkin bir ipucu buluyorum. Çünkü dördüncü kitabın üçüncü ana bölümünün §9 ve devamında (...)” şeklindeki sözlerinde bulunabilir.¹⁰ Kant’ın buradaki atfı, saptanabileceği üzere, *Deneme*’nin “Bilgi ve Sanı Üzerine” başlıklı IV. kitabının, “İnsan Bilgisinin Kapsamı Üzerine” başlıklı ana bölümündeki alt kısımlardır.

Tabii ki değiniler yukarıda verilen örneklerle sınırlı olmayıp gerek *Eleştiri* öncesi gerekse de sonrası, Kant’ın çalışmalarında Locke’a bir dizi gönderme yer alır. KrV düzleminden bakıldığında, yukarıda bahsedildiği gibi dedüksiyon konusunda ilk adımları atsa da, Locke, saf anlama yetisi kavramlarını tecrübeden elde edebileceğini zannederek hatalı ve tutarsız bir yola girmiş,¹¹ anlama yetisi kavramlarını bütünüyle duyusallaştırmış (*sensifiziert*);¹² dahası, tüm kavramları ve ilkeleri tecrübeden çıkarsadıktan sonra, kavram ve ilkelelerin kullanımında tecrübeyi aşacak tarzda ilerlemiş ve Tanrı’nın varoluşu ile ruhun ölümsüzlüğüne dair ispatlar sunma yanılığısına düşmüştür.¹³ Kant’ın, eleştiri öncesi 1764-66 yıllarına tarihlenen bazı notlarına göre Locke *Deneme*’de “analitik ve sentetik yargılar ayırımı” görmüş;¹⁴ KrV’nin iki basımı arasındaki bir nota göre ise tüm bilginin ampirik olduğunu, sentetik yargılarda kat’i bir zorunluluk olamayacağını düşünmüştür.¹⁵ Christian Garve’ye yazılan 7 Ağustos 1783 tarihli mektupta, *Eleştiri*’nin tamamen yepyeni bir bilim (*Wissenschaft*), “*a priori* yargılama” kuvveti (*Vermögen*) olarak “akıl”a yönelik bir irdeleme olduğunu ifade eden Kant, kendisinden önce bu kuvvet ile ilgili araştırmaları olan ne Locke’un ne de Leibniz’in meseleyi diğer bilişsel güçlerle (*Erkenntniskräfte*) karıştırmadan ele alamadıklarını vurgulamıştır.¹⁶ Kant’ın mantık derslerinin kimi yerlerinde de benzer savlar geçmektedir. Locke; *Wiener Logik*’de ifade edildiği üzere, insanın bilişsel güçlerini sadece psikolojik bir tarzda irdelemiş;¹⁷ *Dohna-Wundlacken Logik*’e göre kavramların kökeninden (*Ursprung*) bahsetmiş, araştırmasının sonucunda her kavramın tecrübeden elde edilebileceğini vurgulamış ama kavramların sadece tecrü-

10 Kant, *Prolegomena*, s. 21.

11 KrV, B 127.

12 KrV, A 271 / B 327.

13 KrV, A 854 / B 882.

14 Immanuel Kant, *Notes and Fragments*, ed. Paul Guyer, trans. Curtis Bowman, Paul Guyer, Frederick Rauscher, Cambridge University Press, Cambridge 2005, p. 86 [3738. 1764–66. M 2].

15 Kant, *Notes and Fragments*, p. 206 [5021. 1776–78. M XXXIII].

16 Immanuel Kant, *Correspondence*, trans. & ed. Arnulf Zweig, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, p. 198.

17 Immanuel Kant, *Lectures on Logic*, trans. & ed. J. Michael Young, Cambridge University Press, Cambridge 1992, p. 263.

bede serimlenebileceği (*darlegen*) fikrine geçememiştir.¹⁸ *Jäsche Logik*'e göre ise anlama yetisinin bir teşrihini (*zergliedern*) gerçekleştiren Locke, ruhsal güçlerin (*Seelenkräfte*) bilgi (*Erkenntnis*) söz konusu olduğunda nasıl işlediğini incelemiş, ama yine araştırmasını tamamlayamamış, zira dogmatik bir prosedüre takılıp kalmıştır.¹⁹ Kant'ın yaşadığı dönem dikkate alındığında bu atıflar hiç de şaşırtıcı görünmez, çünkü Alman entelektüel hayatında Locke'un *Deneme*'sinin Latince, Fransızca ve Almanca çevirilerinin, dolayısıyla da Locke'a belirgin bir ilginin olduğu bilinmektedir.²⁰

Bahsettiğimiz örnekler ve rayiçteki durum bize, Kant'ın Locke ile ilgili savlarının birçok kez ılımlı olduğunu göstermektedir. Dahası Kant kimi değerlerinde, Locke'u kendi felsefî perspektifinin bir anlamda önceli diye sunar. Yine de mezkûr sunumlar çerçevesinde özellikle konu bilişsel yeti ve dedüksiyon irdelemesine geldiğinde Kant, Locke'da gördüğü eksikliklere işaret eder, Locke'un sisteminde teşhis edilse de kuşatıcı olarak açılmayan problemleri kendisinin çözdüğü belirtir. "Dogmatik uyku" ve "sentetik *a priori*" tartışmalarında bir başka ampiriste, Hume'a, göndermeleri göz önünde bulundurulursa, Kant'ın, özellikle fikrî formasyonunu belirleyen Leibniz-Wolff ekseninden çıkış için kısmî de olsa Locke'da bir dayanak noktası aradığı da düşünülebilir.

Kant sistemindeki dolaylı ve / veya doğrudan Locke etkilerinin irdelendiği sürdürülmekte olan bir araştırma projesi kapsamında hazırlanan ve projenin ilk adımı kabul edilebilecek bu çalışmada, tüketici olmayan ancak bilginin tescisi çerçevesinde kalacak şekilde belirli tematik çerçeveleri belirginleştirmeyi deneyen başlangıç eskizleri sunmayı amaçlıyoruz. Buradaki eskizler, genelde gözden kolayca kaçabilen ancak bağlamında derinleşilebildiği takdirde de Kant fikriyatındaki Locke'çu izleri yakalayabilmek için son derece verimli tutamak noktaları temin imkânını hâiz olan, 'sınır' teması ekseninde ilerletmekte ve çeşitlenmektedir. Bu minvalde, iki bölüme ayrılan araştırmamızda, bir filozoftan diğerine hareket ve çoğu kez Locke'un savlarını müteâkiben Kant'a yönelmek suretiyle, önce bilginin malzeme ve işlenme bakımından görünümünü tartışıp, daha sonra bilgideki sınırı belirlemeye hizmet eden bir

18 Kant, *Lectures on Logic*, p. 439.

19 Kant, *Lectures on Logic*, pp. 543-544.

20 Saptanabileceği üzere *Deneme*'nin dört çevirisi şu şekildedir: Latince, 1701 tarihli *De intellectu humano* (çev. Ezekiel Burridge, London) ve 1742 tarihli *De intellectu humano* (2 cilt, çev. Gotthelf Heinrich Thiele, Leipzig); Fransızca, 1700 tarihli *Essai philosophique concernant l'entendement humain* (çev. Pierre Coste, Amsterdam); ve Almanca, 1757 tarihli *Versuch vom menschlichen Verstande* (çev. Heinrich Engelhard Poley, Altenburg). Bkz. Henry Allison & Peter Heath, "Editorial Notes" in. Immanuel Kant – *Theoretical Philosophy after 1781*, ed. Henry Allison & Peter Heath, Cambridge University Press, 2002, Cambridge, p. 472.

dizi metaforu merceğe altına alıyor; ayrıca, her iki bölümde de, Kant'ın savlarını irdelerken, Locke sistemindeki unsurların Kant'da nasıl gelişip daha kuşatıcı bir perspektife taşınmış olabileceğine dair fikirlerimizi sunuyoruz. Sonuç kısmında ise araştırmamızın ana çerçevesini gözden geçirip, Locke-Kant bağlamındaki ileri düzey analizlerin hangi hatlarda gerçekleştirilebileceği sorusuna yönelik bir dizi perspektif öneriyoruz.

2. Kaynak ve Sınır

Felsefe tarihinin belirli bakış açıları, bakış açılarına bağlı olarak problem görme, görülen problemlere çözüm önerileri üretme çerçevesinde *birikimsel* bir veçhesinin olduğu kabul edilebilir. En temel yönelimleri ekseninde gerek Locke'un gerek Kant'ın teorik sistemlerinde amaç, insanın neyi, nasıl, ne denli bilebileceğini tespit etmek ve böylelikle de bilginin sınırını çizmektir. Açılırsa Locke *Deneme*'nin ilk kitabının daha "Giriş" kısmında, insanı diğer varlıklardan ayıran vasıfların anlama yetisinden kaynaklandığını ve anlama yetisine yönelik bir araştırmamızın soylu bir uğraş olduğunu vurgular. Ancak anlama yetisi, ona göre, nesnelere algısını temin etse de kendi kendisini kolayca göremez; bu nedenle de yetinin kendine dönmesi için belirli bir mesafeden, âdeta kendine bakması sağlanmalıdır:

Fakat bu araştırmaya giriş yolunu bulmak ne denli güç ve kendimizi böylesine karanlıkta tutan şey ne olursa olsun, zihinlerimiz üzerine serpebileceğimiz ışığın ve kendi anlama yetimizi tanıma yolunda yapabileceğimiz her şeyin, bizde sadece hoşnutluk uyandırmakla kalmayıp, ilaveten, düşüncelerimizi başka şeyler aramaya yöneltmede büyük bir ilerleme de sağlayacağına eminim.²¹

Locke devamla, bu türden bir araştırma ekseninde, insan bilgisinin kaynaklarının, bu bilginin kapsamının veya eriminin; inanç, sanı ve onaylama derecelerinin ve temellerinin araştırılacağını belirttikten sonra,²² sanı ve bilgi arasındaki sınırın belirlenmesi yanında, kendilerine ilişkin bilginin olmadığı şeylerde / durumlarda hangi kıstaslara göre onay vermeyi düzenleyebileceğimizi ve inançlarımızı nasıl dengelenebileceğimizi ele alır.²³ Buna göre, eğer anlama yetisinin doğasına yönelik araştırma, mezkûr yetinin güç

21 John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. Peter Nidditch, Clarendon Press, Oxford 1975, s. 43. Ayrıca bkz. John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıcadıroğlu, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1996, s. 59; John Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme (2 cilt)*, çev. Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınevi, Ankara 1999, c. 1, s. 31. Çalışma içerisinde İngilizce metin merkeze alınarak doğrudan ve dolaylı aktarımlar yapılmış olsa da Türkçe çevirilerden de yararlanıldığı için sırasıyla üç metne de referans verilecektir.

22 Locke, *Essay*, p. 43; *İnsan Anlığı*, s. 59; *Anlama Yetisi*, c. 1, s. 32.

23 Locke, *Essay*, p. 44; *İnsan Anlığı*, s. 60; *Anlama Yetisi*, c. 1, s. 33.

alanının ne olduğunu, böylelikle de kapasitesini saptayabilirse, bu durum, “kavrayış”ı (*comprehension*) aşan hâllerde dikkatli bir biçimde durmayı, bilginin sınırlarını aşan konularda sorular sormaktan veya bu tür meselelerle uğraşmaktan kaçınmanın en iyi seçim olduğu fikrini getirir. Bir kez âşına olduğunda da Locke için, ulaşılabilir olanın sınırlarıyla yetinmek insan için en tercih edilesi yoldur.²⁴

Anlama yetisinin veya aklın²⁵ kapasite cihetinden sınırlarını tâyin etme ve bu minvalde bilginin sınırlarını belirleme gayreti, Kant’ın eleştiri dönemi metinlerinde de merkezî bir fikirdir. Özellikle Locke’un anlama yetisine belirli bir mesafe alarak bu bilişsel yetiyi tahlil etme önerisi, saf aklın eleştirisinin bir mahkeme sahnesiyle tesis edilmesi düşüncesinde tematik bir yankı bulur. Kant’a göre akıl, hem sorgulanacak, hem de sorgulayan konumunda olacak; bu sahne ise aklın kendinin bilgisinden (*Selbsterkenntnis*) başka bir şey olmayıp “saf akıl”ın “eleştiri”si adını alacaktır: “Eleştiri derken, kitapların veya kimi sistemlerin bir eleştirisini değil, fakat genel olarak akıl kuvvetinin bir eleştirisini anlıyorum.”²⁶ Tahmin edilebileceği üzere bu tür bir sahnede, Kant’ın entelektüel formasyonunu önemli ölçüde belirleyen Leibniz-Wolff sisteminin deyim yerindeyse *ezelî-ebedî bakış açısı*’na²⁷ son derece büyük bir darbe vurulmaktadır. Ancak burada üzerinde hassasiyetle durulması gereken nokta, Locke’un sınır tâyini isteğinin, Kant bakımından, teorik aklın aşırı genişletilmesine yönelik *dur uyarısı* şeklinde anlam kazandığı; bu uyarının ise rasyonalite yetisinin esâsen Kant’da pratik kullanım ile asıl amacına varabileceği, diğer bir deyişle de aklın pratik kullanımının teorik kullanıma önceliği olduğu bir sistemin kurulabilmesi için ipucu işlevi gördüğüdür. Demek ki Locke’un sınır eleştirisi Kant’ta çok daha kuşatıcı bir perspektifin bir alt görünümü olarak ortaya çıkmakta; bilginin sınırlarını tâyin etme sadece teorik değil, aynı zamanda pratik bir boyut içermektedir. Kant’ın inanca yer açabilmek için bilgiyi ‘muhafaza ederek ortadan kaldırmak’ (*aufheben*) durumunda kaldım sözleri ise bu meseleyi sabitler.

24 Locke, *Essay*, pp. 44-45; *İnsan Anlığı*, s. 61; *Anlama Yetisi*, c. 1, s. 34.

25 Metnin gidişâtı açısından, Locke’un genel olarak “anlama yetisi (*understanding*)” kavramını kullanırken, Kant’ın “anlama yetisi (*Verstand*)” ile “akıl (*Vernunft*)” arasında ayırım yaptığını unutmamak gerekmektedir.

26 KrV, A xi-xii.

27 Bilindiği üzere bu sistem metafizik bir çerçevede aklın mutlak egemenliğini savunmaktadır. Sistemin temellerini atan Leibniz’e göre felsefenin amacı “ezelî-ebedî hakikatlerin bilgisi”ni edinmek olup, bu tür bir bilgi sayesinde “akıl (*raison*)” üzerinden “bilim (*science*)” ortaya çıkar. Böylece insan, “Tanrı’ya tanıma mertebesi”ne ulaşmaktadır ki, “insanda olduğu söylenen akıllı rûh (âme *raisonnable*), yani zihin (*esprit*) de bundan ibârettir.” Bkz. G. W. Leibniz, *Monadoloji ve İlgili Yazılar, Mektuplar*, der. & çev. Devrim Çetinkasap, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 27. Bu çerçevede Leibniz’de “ezelî-ebedî” veya “ilk hakikatler” aklî görü ile bilinir. Bu ise Kant’ın kendi sisteminde reddettiği rasyonalist hareket noktalarının en önemlisidir.

Locke araştırmasına, bilginin ne olmadığına yönelik bir hazırlıkla, yani doğuştan bilgilerin reddiyle başlar. O, teorik veya pratik hiçbir doğuştan ilke olmadığını söylerken insan zihninin boş sayfaya benzediğini düşünür. Bu yolda dört kitaplık *Deneme*'nin birinci kitabının tamamında doğuştan bilgiler veya idealar anlayışına karşı çıkar;²⁸ dördüncü kitabın “Maksimler Üzerine (*Of Maxims*)” başlıklı alt bölümünde, kimilerince bilimlerin ilkelere diye kabul edilen “maksim” veya “aksiyom” adı verilen bazı önermelerin kendiliğinden apaçık olsa da doğuştan olmadığı, bu türdeki önermelerin ne bilimlerin temeli olduğu ne de bilimlerin ilerlemesine ve yeni bir keşfe vesile teşkil edebileceği söylenir;²⁹ bu kısmı tâkip edecek şekilde de “Boş Önermeler Üzerine” (*Of Trifling Propositions*) başlıklı bölümde irdeleme derinleştirilir.³⁰ Benzer bir biçimde Kant da bilgiyi tesis eden aslî unsurların doğuştan olmadığını ileri sürerek araştırmasını yürütür. KrV'nin 1787 tarihli ikinci edisyonunun “Giriş” kısmındaki şu satırlar bahsedilen tutumu net olarak yansıtmaktadır:

Hiç kuşku yoktur ki tüm bilgimiz tecrübe ile birlikte başlar. Zira aksi hâlde bilme kuvvetimiz (*Erkenntnisvermögen*) işlemlerini yerine getirmek için nasıl canlanabilirdi? Dahası bir yönden anlama yetimiz kıyaslama, bağlama veya ayırmalar yapmak üzere nasıl harekete geçebilirdi ki, duyuşal izlerin ham malzemesini (*rohen Stoff sinnlicher Eindrücke*) tecrübe denilen nesnelere (*Gegenstände*) bilgisine dönüştürmek için; nasıl çalışabilirdi, eğer nesnelere yoluyla duyuşlarımız uyarılmasa ve bu nesnelere de bir yönden bizde temsiller üretmeseydi? Demek ki, zaman bakımından, hiçbir bilgi tecrübeyle önceleyemez (...).³¹

Ancak bilginin ortaya çıkışında duyumlanmanın veya duyuşal izlerin esas olduğu meselesinde ampirist bakış açısına ve bu anlamda Locke'a yakın olsa da Kant için doğuştan fikirler anlayışının reddinin son derece önemli bir başka vechesi bulunmaktadır. Wood'un ifade ettiği üzere Kant “doğuştancılık”tan bilimizdeki belirli unsurların “duyular dışı bir kaynak (meselâ Tanrı veya doğa) tarafından verilmiş olmasını anlar.” Kant “[b]u görüşü, *a priori* bilgilerin ortaya çıkmasının bir açıklaması olarak” kabul edilemez bulur;³² zira söz konusu kabul, bir taraftan duyuşallık (*Sinnlichkeit*) dışında bir görüş (*Anschauung*) kaynağının bulunduğu savına kapı açarken -ki, Kant'a göre

28 Locke, *Essay*, pp. 48-103; *İnsan Anlığı*, ss. 63-83; *Anlama Yetisi*, c. 1, ss. 49-128.

29 Locke, *Essay*, pp. 591-608; *İnsan Anlığı*, ss. 340-347; *Anlama Yetisi*, c. 2, ss. 281-307.

30 Locke, *Essay*, pp. 609-617; *İnsan Anlığı*, ss. 348-352; *Anlama Yetisi*, c. 2, ss. 308-319.

31 KrV, B 1.

32 Allen W. Wood, *Kant*, çev. Aliye Kovanlıkaya, Dost Kitabevi, Ankara 2009, s. 52.

ister ampirik ister saf olsun tüm görü duyusallık vasatında mümkündür³³ ve görü de bilginin imkân şartıdır- diğer taraftan ise saf görünün sentezlenmesiyle mümkün olan *a priori* kavramların kuruluşunu fikren dışlar.³⁴ Yine Wood'a bakılırsa, *a priori* bilgi "yetilerimizi ampirik olarak verili olana uygulama" bağlamında ve bilen öznenin "bilme sürecine etkin bir biçimde" katılmasıyla mümkündür.³⁵ Şu durumda çıkış noktası ve hazırlık olarak Kartezyen fikriyatın temel bir dizi savına yönelik reddiye, Kant'ta, Locke ve ampirist geleneğin de sentetik *a priori* yargıları tesis için yetersiz kaldığı yönündeki bir eleştiriyile birleşmektedir. Bu eleştiri ise ufkunu Kant'ın *Prolegomena*'da ileri sürdüğü "bütün metafizikçilere, 'sentetik *a priori* bilgi nasıl olanaklıdır?' sorusunu yeterince yanıtlayınca kadar, resmen ve yasal olarak işten el çektirilmiştir"³⁶ cümlesinde bulur.

Tekrar Locke'a geri dönecek olursak, o, *Deneme*'de doğuştan fikirleri yadıdıktan ve tüm bilgiyi malzemesi bakımından idelere dayandırdıktan sonra, *zihin sahip olduğu ideleri nereden ve nasıl edinmiştir* sorusuna, yalın bir biçimde, "tecrübe" diye cevap verir: tüm bilgi esâsen tecrübeden; dış veya duyusal nesnelere insanı etkilemesinden ya da zihnin iç işlemlerinden edinilir. Bilginin iki kaynağı, malzeme bakımından dış duyu, malzemenin farkına varılarak işlenmesi bakımından ise iç duyudur. Böylece, ilkin, tikel duyusal nesnelere etkisine tâbi iken, duyular, şeylerin ayrı ayrı pek çok algısını (*perception*) o nesnelere kendilerini ne şekilde etkiliyorsa ona uygun biçimde zihne iletir. Sahip olduğumuz idelerin büyük kısmının temin edicisi olan bu kaynak tamamen duyularımıza bağlıdır ve duyulardan edinilen ideler de anlama yetisine aktarılır. Bilindiği gibi bu ilk kaynağa Locke "duyum (*sensation*)" demektedir. İkinci olarak ise tecrübenin anlama yetisini idelerle donattığı diğer kaynak, dış duyudan akan verilerin (veya idelerin), iç duyu vasatında işlenmesinin farkına varılmasıyla mümkün olur ve buna da Locke "refleksiyon (*reflection*)" adını verir.³⁷ Bu durumda, dış duyudan ideler edilmekte, ideler zihin tarafından işlenmekte, meydana gelen zihnin ideleri

33 Konu ile ilgili bkz. Aliye Karabük Kovanlıkaya, "Kant'ta Aklî Görünün İptâlîne Dair," *Immanuel Kant. Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri*, ed. Nebil Reyhani, Vadi Yayınları, Ankara 2006, ss. 77-83.

34 Kant için tecrübeye bilen öznenin katılan *a priori* unsurların da ruhun bilişsel yetilerinin faaliyeti üzerinden tesis edilmesi gereklidir. Çitil'in de vurguladığı üzere bu çerçevede *a priori* bilgi duyusal tecrübe itibarıyla mümkün olabilecek bir bilgidir. Bkz. Ahmet Ayhan Çitil, *Kant Okumaları – Birinci Kritik*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2021, s. 81. Tesis ve kuruluş konusu ile ilgili ayrıca bkz. H. Bülent Gözkân, *Kant'ın Şemsiyesi – Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, YKY, İstanbul 2018, ss. 9-71.

35 Wood, *Kant*, s. 52.

36 Kant, *Prolegomena*, s. 27.

37 Locke, *Essay*, pp. 104-106; *İnsan Anlığı*, ss. 85-87; *Anlama Yetisi*, c. 1, ss. 134-136.

işleme etkinliğinin bilincine veya ayırdına varıldığında da dış duyardan edilemeyecek yeni bir dizi ide doğmaktadır.

Kant bu meseleyi kendi bakış açısından şöyle aktarır:

Ancak her ne kadar tüm bilme etkinliği tecrübe ile birlikte başlasa da, yine de bu, tüm bilginin tecrübeden doğduğunu göstermez. Zira tecrübî bilgimiz (*Erfahrungserkenntnis*) bile, izlenimler sayesinde alımladıklarımız (*durch Eindrücke empfangen*) ile, sadece duysal izlerin (*sinnliche Eindrücke*) harekete geçmesiyle uyanan, bizzat bilme kuvvetimizin kendisinden kaynaklanan belirlenimlerin biraraya getirilmesiyle mümkündür (...).³⁸

Şu hâlde tıpkı Locke'ta olduğu gibi bilme sürecinde iki katmanı birbirinden ayıran Kant, daha da ileri giderek, Locke'taki dış duyu kaynaklı ilk edinimlere, çerçeve mefhum olarak "görü (*Anschauung*)" diyecek; anlama yetisinin görüsel veriyi işlemek için sadece ve sadece bir araç olduğunu söyleyecek; ayrıca görüyü saf ve ampirik olarak iki cihete ayırarak, ampirik görü ile bağlantılı olduğu sürece iç duyum mahalline ampirik bilinç, gerek dış gerekse de iç duyum imkânını farkındalık bakımından kuşatmak için de transendental bilinç mefhumunu ortaya atacaktır. Bu derinleştirmeler Kant'a, kendi teorik sistemi içerisinde hem bir sınırlama hem de bir ilerleme imkânı tanır: bir yanda saf görü formlarının kabulü ekseninde görünüş (*Erscheinung*) ve kendinde şey (*Ding an Sich*) tefriki; diğer yanda, iç bilinç çözümlenmesi ekseninde, iç bilinci ve onunla birlikte de tüm biliş kuvvetini kuşatacak bir aslî fiil, yani *Apperzeption* fikri.

3. Sınır ve Metafor

Bilginin kaynağı ama özellikle sınırı ile ilgili tematik mesele, Locke'un *Deneme*'sinde sadece epistemolojik veçhelerden değil, aynı zamanda bu veçheleri tamamlayacak tarzda, Kant'a hiç de yabancı durmayan metaforik örüntüler üzerinden de işlenmektedir. Metninin daha önce bahsedilen "Giriş" kısmında Locke, bilişsel yetinin erimini belirlemenin hiçbir biçimde olumsuz bir yan taşımadığını ileri sürer. Zira bir "denizci (*sailor*)," "okyanusun (*ocean*) tüm derinliklerini" ölçecek durumda olmasa bile, ipinin uzunluğunu bilmekten büyük yarar görür. Bu durumda denizci, geçilmesi gereken yerlerde de batmasına neden olacak mahallerde de kendi hududunu iyi bir biçimde tâyin eder ve yolculuğunu (*voyage*) kolayca idâme ettirir. Öyle ki, der Locke, yapmaya çalıştığımız iş asıl anlamını, her şeyi bilmekte değil, fakat işlerimizi sevk ve idare (*conduct*) meselesinde bulur.³⁹ Haddizâtında

38 KrV, B 1-2.

39 Locke, *Essay*, p. 46; *İnsan Anlığı*, s. 61; *Anlama Yetisi*, c. 1, s. 36.

Deneme'nin ortaya çıkışı da tam olarak bu tür kaygılarla belirlenmiştir. Locke'a göre kendinden önce, varlığın engin okyanusuna (*vast ocean of being*) serbestçe bırakılan fikirler insanın başıboş bir biçimde dolaşmasına neden olmuş; anlama yetisi sınırsız bir alanda kendiliğinden gerçekleşen bir tür etkilenmeyle hükümdarlığını ilân etmiş; verilen kararlardan bağımsız ya da fiili kavrama (*comprehension*) erimi dışında hiçbir şey bulunmadığı zannedilmiştir. Böylece insan, araştırmalarını kendi kapasitesinin çok ötelere götürürken, fikirlerini aslen zemin bulamayacağı derinlere doğru gitsin diye serbest bırakmış; bitmez sorular içerisinde giderek "artan ve açık bir çözümü olmayan tartışmalara (*multiply Disputes, which never coming to any clear resolution*)" dalmış; netice olarak ise belirsizlikler pekiştirilip tam bir kuşkuçuluk (*perfect scepticism*) vuku bulmuştur.⁴⁰ Oysa ki Locke'a göre anlamının bilişsel güçlerinin sınırları yerli yerince belirlenebilse, diğer bir deyişle tüm bilgimizin kapsamı / erimi (*extent*) keşfedilebilse, bir ufka, şeylerin karanlık ve aydınlık cihetlerini ayıran ve *bizce* kavranabilen ile kavranamayanı çerçeveyen bir ufka (*Horizon*) yaklaşılabilsen, insanlar bilgisiz oldukları meselelerde daha az hayıflanacaklar fakat bilgili olabilecekleri alanda ise daha güvenle yol alabileceklerdir.⁴¹

Farkedileceği üzere bu ifadelerin neredeyse bütününe, Kant okurları son derece âşinadır –özellikle de "okyanus (*Ocean; Ozean*)" ve "denizci (*sailor; Seefahrer*)" metaforlarına; ayrıca, "sevk ve idare"den nesnelere işler (*wirklich*) kılınması hususu anlaşıldığında, "pratik akıl"⁴² insan aklının sınırını aştığı için çözümü bulunamayan sorulara, yani "metafizik"e:

İnsan aklı, bilgilerinin bir çeşidinde, geri çevrilemeyen birtakım sorular tarafından rahatsız edilmek gibi özel bir kader ile karşı karşıyadır. Çünkü bu tür sorular bizzat aklın doğası tarafından verilmekte, fakat aynı zamanda da akıl yoluyla yanıtlanamamaktadır, zira bu tür sorular insan aklının tüm kuvvetini aşar.⁴³

Saf Aklın Eleştirisi'nin en önemli pasajlarından biri olan bu sözlerin felsefi birikim cihetinden öncelinin, "artan ve açık bir çözümü olmayan tartışmalar," bu tartışmaların neticesi olarak belirsizlikler ve belirsizliklerin pekişip bir kuşkuçuluk görünümüne bürünmesi gibi saptamalarına binâen

40 Locke, *Essay*, p. 47; *İnsan Anlığı*, s. 62; *Anlama Yetisi*, c. 1, s. 36.

41 Locke, *Essay*, p. 47; *İnsan Anlığı*, s. 62; *Anlama Yetisi*, c. 1, s. 37.

42 KrV'ye göre, *a priori* bir bilgi, nesnesine iki yolla bağlanabilir. İlk olarak *a priori* bilgi, başka bir kaynaktan verilmesi gereken nesneyi ve bu nesnenin kavramını belirleyebilir, ya da ikinci olarak, nesneyi işler (*wirklich*) hâle getirilebilir. Kant'a göre, *a priori* bilginin sözü edilen, nesnelere ilgili iki farklı tür kullanımı, aklın "teorik" ve "pratik" kullanımlarının zeminini oluşturmaktadır (KrV, B ix-x).

43 KrV, A vii.

Locke olduğunu söylemek mümkündür. Dahası, Locke'un bilme sahasını aşmaya yönelik eleştirel perspektifi, Kant'ın en derin kavrayışlarından birini açan yukarıdaki alıntının devamında karşımıza çıkar. Kant'a göre akıl, bilme bağlamındaki çıkmaz yollara hiç de kendi suçu yüzünden düşmez. Çünkü bu kuvvet, tecrübe vasatında kullanılması kaçınılmaz olan birtakım ilkelerden yola çıkar ve tecrübe tarafından da yeterince teyîd edildiğini gördüğü ilkelerle, doğasının gerektirdiği şekilde daha yüksek, daha uzak veya başka koşullara (*Bedingungen*) doğru yol alır. Fakat bu yolda ilerlediğinde, sorular hiçbir zaman tükenmediğinden, akıl, kendi işinin daima tamamlanmamış olarak kaldığını farkederek tecrübeye rastlanabilecek tüm mümkün kullanımı aşan ilkelere sığınmaya başlar ve bu nedenle de “karanlığa ve çelişkilere (*Dunkelheit und Widersprüche*)” düşmekten kurtulamaz. Zira kendisine dayanarak yol alınan ilkeler tüm tecrübenin sınırlarını aştığından, tecrübeden gelebilecek bir denek taşı bulunamaz. İşte bütün bu bitimsiz savaş alanı “metafizik”ten başka bir şey değildir.⁴⁴ Bu belirlemelerle keskin bakışlı bir felsefe tarihçisi kimliğiyle karşımıza çıkan Kant, aynı zamanda transendental irdelemenin ana eksenini serimleyerek sadece bir sınır tâyininde kalmayı değil, saptanan sınır ile irtibat hâlinde kalacak tarzda ilerlemeyi önermektedir. Bilme alanında kuvvetli kuşkular hüküm sürse de bunlardan kurtulamama, çözülemez problemlerle karşılaşma veya daha iyi bilindiği üzere aklın iç çatışmalara dalması, aklın “doğal” bir durumunu gözler önüne serer ve yaşanan çıkmazlar, insan aklının girdiği “en yararlı çıkmaz” ile ilgili ipuçları barındırdığından, “çıkılmaz,” insan bunun farkına varabildiği ölçüde, “dolambaçtan çıkaracak anahtarını aramaya zorlar.”⁴⁵ O hâlde Kant'ın “bilme (*erkennen*)” ve “düşünme (*denken*)” tefriki ekseninde belirlenen fenomenler (*Phaenomena*) ve numenler (*Noumena*) ayrımının, dolayısıyla da aklın teorik kullanımında kalmayıp onun bir de pratik kullanımı olduğu düşüncesinin bir dizi metaforla iç içe örüldüğü kısma, uzun bir alıntıyla geçiş yapılabilir. Locke ile son derece büyük benzerlik içerecek bir minvalde Kant önce bir “ülke”den, yani bir “kara”dan, bu da demektir ki bilginin sınırının çizilmiş olmasından, sonra ise bu sınıra bakarak bir “ada”dan (*bilme*) ve “okyanus”tan (*düşünme*) bahsedecektir:

Şimdi, sadece saf anlama yetisi ülkesinin (*Land*) içinden geçerek bu ülkenin her bölümünü dikkatle gözden geçirmekle kalmadık, aynı zamanda bahsedilen ülkeyi enine boyuna ölçerek ondaki her şeyi yerli yerince tespit ettik. Ama bu ülke bir adadır (*Insel*) ve doğanın kendisi tarafından değişmez sınırlar

44 KrV, A vii-viii.

45 Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, TFK, Ankara 1994, s. 117.

larla (*Grenzen*) bağlanmıştı. Hakikat ülkesidir (*Land der Wahrheit*) burası, büyüleyici bir isim; ve kamaşmanın⁴⁶ asıl mahalli (*eigentlichen Sitze des Scheins*) olan geniş ve fırtınalı bir okyanus tarafından kuşatılmıştır ki (*umgeben von einem weiten und stürmischen Ozeane*), orada sis bulutları ve çarçabuk eriyip yiten buzdağları yeni topraklar üzerine yalancı öykülerle keşif yolculuğuna çıkmış hayalperest denizciyi (*Seefahrer*) boş umutlara düşürmekte ve onu hiçbir zaman bırakamayacağı ama hiçbir zaman da sonuna dek götürmeyeceği serüvenlere sürüklemektedir.⁴⁷

Şu durumda, Locke'un insandaki *her şeyi bilme* arzusuna karşı belirli bir mesafe alan tavrı, bu tavırdan hareketle kendisini *Deneme*'ye yazmaya götüren nedeni işlerimizin sevk ve idaresine gidecek yolda ilerlemek şeklinde belirlemesi ve bu düşünceler için kullandığı metaforlar Kant'ta son derece hayâtî bir biçimde tekrar edilmektedir. Ancak denebilir ki Kant, içinde bulunulan sahnedeki olumsuz unsurları dışlamadan ve onları kendi sisteminin bünyesinde âdeta fenomenolojik anlamda açıklayarak bakış alanını çok daha geniş bir açılımla bütünleştirir: denizcinin sefere çıkma hayali, aklın doğal bir güdüsü olarak metafiziktir ve bundan kaçınılamaz, zira metafizik doğal bir eğilimdir. Yine de metafizik problemleri veya sefer tahayyülünü muhafaza ederek ortadan kaldırmak (*aufheben*) gerekir; velâkin bu, metafizik meselelerdeki farklı cihetleri dikkate alarak mümkündür. Denizci kendini kaçınılmaz *kamaşmaya* (*Schein*) teslim edebilir ve bu durumda okyanusta boğulmaya mahkumdur; ama denizci okyanusun kendine temas edemeyeceğini anlar fakat temas imkânını da bir fikir, yani arzulama kuvvetinin (*Begehrungsvermögen*) bir nesnesi olarak saklamayı da tercih edebilir. Dolayısıyla Kant'ın "okyanus"u iki katlı bir anlam taşır: sınır tanımayanlar için akıl çıkmazlarının kaynağı, ancak sınır bilenler için ise "ne umabilirim?" sorusunun kaynağı. Oysa ki Locke'un sınır ile ilgili düşünceleri, *Deneme*'ye hızlıca bakıldığında Kant'a nazaran girift değildir:

Hiç kimse yıldızların ötesine kanat açan (*flight farther than the Stars*),⁴⁸ dünya ile sınırlı kalmayıp sonsuz boşluğa yolculuklar yapan engin insan zihni için bu idelerin yetersiz kalacağını düşünmesin. Sözü edilen koylardan alınmayan tek bir yalın ide ya da bu yalın idelerden yapılmamış bir bileşik ide

46 "Schein" teriminin son derece güzel bir biçimde "kamaşma" ile karşılanabileceği fikrini Kovanlıkaya'ya borçluyuz. Bkz. Aliye Karabük Kovanlıkaya, "Kant'ın Teorik Akıl ve Pratik Akıl Ayrımına Eleştirel Bir Yaklaşım," *Felsefe Dünyası*, 72, 2020, 124-142.

47 KrV, A 235-36 / B 294-95. Buradaki alıntı, kısmî değişikliklerle, Türkçe çeviridir. Bkz. Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 1993, s. 154.

48 Locke'un buradaki "kanat açma / uçma" metaforunu, Kant'ın Platon eleştirisi ile karşılaştırmak ilginçtir. Kant'a göre Platon, ideaların kanatlarında (*Flügel der Ideen*) yükselerek, saf anlama yetisinin bomboş uzamında (*leeren Raum des reinen Verstandes*) yol almaktadır (KrV, B 9).

söyleyebilecek biri var mı acaba? Bu az sayıda yalın idenin en derin düşünce ya da en fazla verimlilik sağlamaya; yirmi dört harfin çeşitli eşleşimleri ile ne kadar çok sözcük elde edilebildiğini düşünürsek çok daha çeşitli kurgular (*Fancies*) ve sanıların yanında asıl olarak, bilginin malzemeleri olmaya yettiğini kabul etmek o kadar da tuhaf değildir.⁴⁹

Locke’a nazaran bu problemleri, Heidegger’den devşirme bir tâbir kullanılırsa, ‘Metafizik’in gidişâtında kaçınılmaz bir dönemeç olarak idrâk eden Kant, coğrafî metaforlarını devam ettirerek arzulama yetisinin en üst amacına, transendental birlik fikrine doğru yelken açar. *Yargıgücünün Eleştirisi*’nde sunulduğu üzere, nesnelere bağlantılı (*beziehen*) oldukları sürece, kavramların, ait oldukları nesnelere bilgisi mümkün olsun olmasın, bir “alan”ı (*Feld*) veya “saha”sı vardır. Bu alan içerisinde, insan için bilginin söz konusu olduğu bölüme kavramlar ve ilgili bilme kuvvetinin “yurt”u (*Boden*) denir. Bu yurt içerisinde de, yine kavramlar ve ilgili bilme kuvveti için yasa koymanın mümkün olduğu bölüme de “ikametgâh (*Gebiet*)” adı verilir. Kant’a göre, bir bütün olarak bilme kuvvetinin, doğa kavramları ve özgürlük kavramları olmak üzere iki ikametgâhı vardır; zira bu kuvvet, her iki ikametgâh için de *a priori* yasa koyucudur. Bu ise felsefenin “teorik” ve “pratik” olarak ikiye ayrılmasını temin eder. Bununla birlikte, kavramlara dair ikametgâhın inşa edildiği ve kavramların yasa koymalarının gerçekleştiği yurt, dâima ve yalnızca, nesnelere görünüşler olarak kabul edildiği takdirde mümkün tüm tecrübenin nesnelere dizisidir; zira aksi durumda, ilgili nesnelere nazaran anlama yetisinin yasa koyması düşünülemez.⁵⁰ Bu çerçevede, doğa kavramları yoluyla yasa koyma anlama yetisi üzerinden gerçekleşir ve “teorik” sıfatını alırken, özgürlük kavramları yoluyla yasa koyma akıl üzerinden gerçekleşir ve yalnızca “pratik”tir. Öyleyse, anlama yetisi ve akıl, biri diğerine zarar vermeksizin de olsa, bir ve aynı tecrübe yurdu (*einem und demselben Boden der Erfahrung*) üzerinde, iki farklı yasa koyucu olarak iş görmektedir. Bu iki tür yasa koymanın birlikte mümkün oluşu ve bu farklı türdeki yasalıkların kaynaklandığı imkânların “aynı özne (*demselve Subjekt*)” için çelişkisiz olarak düşünülebileceği ise Kant’a göre *Saf Aklın Eleştirisi*’nde gösterilmiş, bu metni tamamlamak için de *Pratik Aklın Eleştirisi* yazılmıştır.⁵¹

49 Locke, *Essay*, pp. 131-132; *İnsan Anlığı*, ss. 102-103; *Anlama Yetisi*, c. 1, s. 175. Alıntı, ikinci Türkçe çeviridendir.

50 Immanuel Kant, *Critique of the Power of Judgement*, trans. by Paul Guyer & Eric Matthews, Cambridge University Press, Cambridge 2000, pp. 61-62.

51 Kant, *Critique of the Power of Judgement*, p. 62.

4. Değerlendirme

Şimdi, çizmeye çalıştığımız eskize müteâkib, burada, yaptığımız araştırmalar neticesinde Locke-Kant bağlantısı söz konusu olduğunda hangi türden hatların açılacağı konusunda gelebiliriz. Bu hatları biz, Kant sistemini izleyerek, teorik ve pratik nitelendirmeleriyle anacağız. Sunacağımız bir dizi perspektif ise daha önce ifade edilmeye çalışıldığı üzere tüketicilik imkânını hâiz olmayıp, görebildiklerimiz ile sınırlıdır.

Öncelikle *teorik çerçeveye* odaklanılırsa, bilginin sınırı meselesini tamamlayacak şekilde, analitik-sentetik önermeler veya yargılar ekseninde derinleştirilebilecek bir dizi yönelim karşımıza çıkmaktadır. Kant'ın, çalışmamızın başında verdiğimiz *Prolegomena* alıntısında doğrudan olmasa da dolaylı olarak sunduğu birtakım ipuçları burada son derece işe yarar görünmektedir. Locke'un *Deneme*'sinin dördüncü kitabında, bilindiği gibi, aynılık ve farklılık tartışmasına nazaran önermelerin idelerle bağlantısının nasıl anlaşılacağı, maksim ve aksiyomların görünümü, nihâyet, içi boş önermeler konusu ele alınır. Bu konunun tahlil edilebileceği doğru hat, bize göre, öncelikle, Kant'ın KrV'deki mantık tasniflerinden yararlanılarak tesis edilmelidir. Kant, düşünmenin, anlama yetisi kullanımının onlarsız mümkün olamayacağı mutlak zorunlu kurallarının araştırılmasını "genel" veya "temel" mantığa atfederken, belirli bir nesne türü hakkında doğru düşünmenin kurallarını araştırmayı ise bir bilimin *Organon*'u olarak görür. Genel (ve temel) mantık, bir cihetten "saf" bir cihetten ise "uygulamalı"dır. Uygulamalı kısım, psikolojinin konusu olan öznel ampirik koşullar altında anlama yetisinin kullanımıyla ilgilidir ve bu nedenle de ampirik ilkelere sahip olmasına rağmen, nesnel arasında bir ayırım yapmadan anlama yetisinin kullanımıyla uğraşır, bir *Kathartikon* olarak iş görür. Bu tür bir mantık tefrikinden yararlanma, bizim görüş açımıza göre, tabii ki Locke sistemini Kant düşüncesinde eritme amacı gütmeyen, Locke'daki belirli türden yargılara ait inceleme zeminini sadece analitik-sentetik tartışmalara değil, kuşatıcı olarak, matematiğe veya formel disiplinlere ait önermelerin bilimlerde nasıl kullanıldığı çerçevesine atfetmeye izin verir. Locke, *Deneme*'nin dördüncü kitabında, kimi zaman matematik ve mantık önermelerini kimi zaman da içi boş diye adlandırdığı önermeleri hem bilimlerde yardımcı birer sistem hem de bilimlerin öğretilmesi hususunda bir tür yöntemsel tâlimatlar ışığında gözden geçirir.

Kant sisteminde bahsettiğimiz tefrikten hareketle ilerleme, esâsen, literatürde Locke-Kant karşılaştırmalarında ele alınan analitik-sentetik yargılar probleminin bizce en uygun irdeleme zeminini oluşturmaktadır. Bu tür bir yönelim, ikinci olarak, analitik-sentetik tartışmalar meselesini, Kant'ın ge-

nel mantık ile transendental mantık arasında yaptığı ayırım temelinde ele almayı da bir zorunluluk olarak getirir. Zira yine *Deneme*'nin dördüncü kitabına bakılırsa Locke, mezkûr önermelerin yapısını dosdoğru idrâk etmenin işaret etme bağlantısı (*signification*) ekseninde gerçekleşmesi gerektiğini söyler ki, bu da yine *Deneme*'nin “kelimeler,” yani dil ile ilgili üçüncü bölümünün işe koşulması anlamına gelecektir. İşaret etme bağlantısı ise Kant sisteminde, esâsen transendental mantığın, tabii ki belirli bir dereceye kadar geliştirilen ancak ihmâl edilmemesi gereken “Sinn” ve “Bedeutung” mefhumları ile ilgili araştırmalarına eğilmeyi şart koşar. Dolayısıyla bu bağlamda sorulması gereken sorular, bize göre, basit bir biçimde analitik-sentetik önermeler veya yargılar meselesinde ideler arasındaki uyuşmanın algılanması, kapsanma, düşünülme ve benzeri başlıklar altında değil, işaret, iz ve anlam ufkunda yer almalıdır. Böylece, sadece ikili (veya üçlü) yargı tasnifinin döngüsünde kalınmayacak, genel olarak anlam problemi vasatında aynı zamanda sentetik *a priori* yargılardan dedüksiyon problemine geçen hatlar da açılacaktır. Kısa bir hatırlatma yapılırsa, dedüksiyonun ana stratejisi, dedüksiyon ister ampirik (fizyolojik) ister transendental olsun, *quid juris* ile *quid facti* sorularını ayırt etmeye, bu ise yargılar bağlamında kullanılan kavramlara *Sinn* ve *Bedeutung* atfetmenin nasıl mümkün olduğunu açmaya dayanmaktadır. O nedenle Kant'ın kendi dedüksiyonunun öncüsü olarak gördüğü Locke'u Kant ile bağlantısında yorumlamanın güzergâhı, bize göre, yine, işaret, iz ve anlam katmanlarında mümkündür. Bir başka deyişle teorik yönelimlerin, Locke'un *Deneme*'de kurmaya çalıştığı genel işaretler teorisi (*theory of signs*), yani “σημειωτική” ile buluşturulmaya ihtiyacı vardır.

Teorikten sonra pratik çerçeveye geçilirse, yukarıda kısmen değinmeye çalıştığımız üzere Locke, bilgiye yönelik sınırlama ile eylemlerin sevk ve idâresi (*conduct*) arasında bir bağ görmektedir. Tabii ki bu husus Kant'ın perspektifindeki “bilme (*erkennen*)” ile “düşünme”yi (*denken*) birbirinden ayırmayı Locke'da bulmak anlamına gelmez. Daha ziyade problem, “ne bilebilirim? (*Was kann ich wissen?*)” sorusunu müteâkiben Locke'un “ne yapmalıyım? (*Was soll ich thun?*)” ve “ne umabilirim? (*Was darf ich hoffen?*)” sorularına geçip geçmediğinin ve -harfiyen bu tür bir formülasyonla olmasa da- geçiyor ise eğer bunun gerçekleştiği zeminin ne olduğunun araştırılması anlamına gelmektedir. *Deneme*'nin son kısmı hatırlanırsa Locke “πρακτική”yi, iş ve fiil alanına bağlayarak, iyi ve yararlı olanın peşinden gidilmesine götürcek irdeleme şeklinde tanımlar. “πρακτική” denilen bu kısmın en önemli alanlarından biri ona göre “Etik”dir. Böylece, teorik perspektifin yanında Locke-Kant bağlantısında araştırılması gereken ikinci önemli hat, Kant'ın deyişiyle, nesnelerin fiili / işler hâle getirilmesi meselesinin incelenmesi olacaktır.

Öz

Locke ve Kant: Bilginin Sınırları Bağlamında Bir Eskiz

Kant, transendental felsefe fikri ile felsefe tarihinin en kuşatıcı ve etkili sistemlerinden birinin kurucusudur. Bu sistem ana hedefi gereği rasyonalizm ve ampirizmi keskin bir eleştiriye tâbi tutarken, bu iki yaklaşımın olumlu yönlerini dikkate almaya da ayrıca özen gösterir. Bilindiği üzere transendental felsefenin ilk adımı *Saf Aklın Eleştirisi* kitabıyla serimlenmiştir. Burada Kant, düşünüş tarzına uygun olarak, ampirist yaklaşımın en önemli temsilcilerinden Locke'u da farklı vesilelerle mercek altına alır. Kant'ın bakış açısına göre Locke, *Deneme* adlı yapıtında bir dizi önemli felsefe problemini teşhis etse de bu teşhiste ilerleyememiş ve gördüğü problemlerin temeline inememiştir. Sürmekte olan bir araştırma projesinin ilk kısmını oluşturan bu çalışmada biz, Locke ve Kant arasındaki düşünsel yakınlıkları, bilgi ve bilginin sınırı bağlamında konu ediniyoruz. Bu şekilde ana hedefimiz, bir yandan rasyonalizm-ampirizm tartışması çerçevesinde Kant'ın Locke'tan nasıl yararlanmış olabileceğini göz önüne sermek diğer yandan ise belirli temalar ekseninde Kant'ın Locke düşüncesini ne yönde geliştirmiş olabileceğine dair ip uçları sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Locke, Kant, Epistemoloji, Biliş, Eleştirel Felsefe.

Abstract

Locke and Kant: A Sketch in the Context of Bounds of Knowledge

Kant is the founder of one of the most encompassing and effective systems in the history of philosophy through the idea of transcendental philosophy. While this system examining rationalism and empiricism with a sharp criticism due to its main goal, it also pays attention to consider the positive aspects of these two approaches. As it is known, the first step of transcendental philosophy was laid out in *Critique of Pure Reason*. Here, in accordance with his way of thinking, Kant puts Locke, one of the most important representatives of the empiricist approach, under a microscope on different occasions. According to Kant's point of view, although Locke identified a number of important philosophical problems in his *Essay*, he could not progress in this diagnosis and get to the root of the problems he saw. In this study, which constitutes the first part of an ongoing research project, we take into account the intellectual closeness between Locke and Kant in the context of knowledge and the boundary of knowledge. In this way, our main goal is, on the one hand, to reveal how Kant could have benefited from Locke within the framework of the rationalism-empiricism debate, on the other hand, to present clues on how Kant might have developed Locke's thought in the axis of certain themes.

Keywords: Locke, Kant, Epistemology, Cognition, Critical Philosophy.

Kaynakça

- Allison, Henry & Peter Heath. "Editorial Notes," in. Immanuel Kant – *Theoretical Philosophy after 1781*, ed. Henry Allison & Peter Heath, Cambridge University Press, Cambridge 2002, 461-499.
- Cassirer, Ernst. *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996.
- Çiçil, Ahmet Ayhan. *Kant Okumaları – Birinci Kritik*, Dergah Yayınları, İstanbul 2021.
- Gözkân, H. Bülent. *Kant'ın Şemsiyesi – Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, YKY, İstanbul 2018.
- Kant, Immanuel. *Immanuel Kants gesammelte Schriften*, Hrsg.: Bd. 1-22 Preussische Akademie der Wissenschaften, Bd. 23 Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, ab Bd. 24 Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Berlin, 1990ff.
- Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 1993.
- Kant, Immanuel. *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, TFK, Ankara 1994.
- Kant, Immanuel. *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe Prolegomena*, çev. İoanna Kuçuradi & Yusuf Örnek, TFK, Ankara 1995.
- Kant, Immanuel. *Lectures on Logic*, trans. & ed. J. Michael Young, Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason*, ed. & trans. P. Guyer & A. W. Wood, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Kant, Immanuel. *Correspondence*, trans. & ed. Arnulf Zweig, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Kant, Immanuel. *Critique of the Power of Judgement*, trans. by Paul Guyer & Eric Matthews, Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Kant, Immanuel. *Notes and Fragments*, ed. Paul Guyer, trans. Curtis Bowman, Paul Guyer, Frederick Rauscher, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- Kant, Immanuel. *Theoretical Philosophy after 1781*, ed. Henry Allison & Peter Heath, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- Kovanlıkaya, Aliye Karabük. "Kant'ta Aklî Görünün İptâlîne Dair," *Immanuel Kant. Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri*, ed. Nebil Reyhani, Vadi Yayınları, Ankara 2006, ss. 77-83.
- Kovanlıkaya, Aliye Karabük. "Kant'ın Teorik Akıl ve Pratik Akıl Ayrımına Eleştirel Bir Yaklaşım," *Felsefe Dünyası*, 72, 2020, 124-142.
- Kuehn, Manfred. *Kant. A Biography*, Cambridge University Press, USA 2001.
- Leibniz, G. W. *Monadoloji ve İlgili Yazılar, Mektuplar*, der. & çev. Devrim Çetinkasap, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2011.

- Locke, John. "Of the Conduct of the Understanding," in. *Posthumous Works of Mr. John Locke*, ed. Peter King, London 1706, 1-137.
- Locke, John. *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. Peter Nidditch, Clarendon Press, Oxford 1975.
- Locke, John. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1996.
- Locke, John. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme (2 cilt)*, çev. Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınevi, Ankara 1999.
- Locke, John. *Anlama Yetisinin Yönetimi Üzerine*, çev. Hamdi Bravo, Fol Yayınları, Ankara 2021.
- Wood, Allen W. *Kant*, çev. Aliye Kovanlıkaya, Dost Kitabevi, Ankara 2009.